

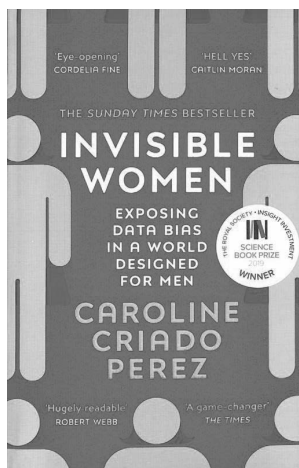
Alapértelmezett férfiak, láthatatlan nők

Caroline Criado Perez: *Invisible Women. Exposing Data Bias in a World Designed for Men.* London, Vintage, 2020. 411.

„Miért nem lehet a nő olyan, mint a férfi?” – kerül elő újra és újra Caroline Criado Perez újságíró és feminista aktivista először 2019-ben megjelent, azóta többször újra kiadott és számos nyelvre lefordított¹ kötetének fejezeteiben az 1964-ben bemutatott *My Fair Lady* musical elhíresült kérdése. A kérdés pedig egy olyan alapproblémára világít rá, nevezetesen a férfiakról és a nőkről – testi adottságaikról, munkavégzésükről, életformájukról – gyűjtött adatok hiányosságaira és a férfiak és nők között húzódó adatszakadékra (*gender data gap*), amely, bár közismert, ritkán kerül ténylegesen a döntéshozók, többek között politikai és gazdasági szereplők vagy tervezőmérnökök horizontjára akkor, amikor például nyilvános terek kialakításáról vagy új technológiák kidolgozásáról kell dönteniük. Ez az adatszakadék pedig nem csupán kellemetlenséget szül, hanem számos esetben veszélyeztetheti a nők testi integritását, önrendelkezését és egészségét. Perez, aki a 2010-es évek elején robbant be a köztudatba a nők láthatóságáért és egyenlő(bb) reprezentációjáért folytatott kampányával (amelynek eredményeként 2017-től Jane Austen képe látható a tízfontos bankjegyen), az adatszakadékról szóló szisztematikus diskurzus hiányát kifogásolva komoly kutatómunkába és adatgyűjtésbe kezdett annak érdekében,

hogy felmérje a probléma összetettségét.

A tudományos kutatásokra építő, komoly jegyzetapparátussal ellátott kötet célközönségét azonban Perez szándékai szerint, ezt tükrözi mind a nyelvi regiszter, az egyes részproblémák tárgyalásának mélysége és a stílári megoldások is, nem elsősorban a tudományos elit jelenti. A szisztematikus összegyűjtött adatokra alapozott és meggyőző narratívába ágyazott érveket Perez egyrészt a makroszintű politikai-gazdasági-társadalmi folyamatok elemzésével, másrészt olyan személyes történetekkel egészíti ki, amelyek bárki számára érthetővé és átélhetővé teszik a probléma súlyát. A problémáét, amely leegyszerűsíthető a következő képletre: „ember = férfi”, egészen pontosan az „alapértelmezettnek” tekinthető 40 éves, 70 kilós „ideális” férfi, aki igényeihez alapvetően igazodunk, amikor nyilvános tereket alakítunk ki, vagy éppen technológiákat tervezünk. Ez a megközelítés

¹ A könyv *Láthatatlan nők: így vesszük semmibe a népszerűség felét az adatokra épülő világban* címmel, a Gabo Kiadó gondozásában magyarul is megjelent. Vö.: PEREZ, 2019. A recenzió a 2020-as angol nyelvű kiadás alapján készült.

természetesen nem csupán a világ népességének nagyjából felét – a nőket –, de a férfiak számos csoportját is figyelmen kívül hagyja, és kis túlzással a világ egészét egy jórészt idealisztikus, de mindenképpen kisebbségi csoport igényeihez kalibrálja. A szerző fő mondanivalóját tekintve nem is megy tovább ennél a gondolatnál, a bizonyos pontokon repetitív (ám épp ettől kellően didaktikus) fejezetekben tulajdonképpen ezt az alaptézis felemlegetve tesz hozzá újabb építőköveket ahhoz a struktúrához, amely a könyv végére kirajzolódik. Az előszót, a bevezetést és az utószót nem tekintve a könyv hat arányosan felépített részre és 16 fejezetre tagolódik, amelyek mindegyike a privát és publikus terek (mindennapi élet, munkahely, használati tárgyak és design, egészségügy, közélet, kataklizmák) valamelyikéhez és az ezekben vagy ezek során megélt női élettapasztalatokhoz kapcsolódik – az adathiány és az adatszakadék és ezek következményei szempontjából.

A fejezetek a hétköznapi tapasztalatoktól kiindulva haladnak a társadalmi-politikai-gazdasági-környezeti krízisekig és a lehetséges megoldásig. Perez a fejezetek felépítésekor abból az alapfeltevésből indul ki, hogy bizonyos típusú hátrányokat már olyannyira megszoktunk – és ez épp annyira igaz a kötet fókuszában álló Egyesült Államok és Egyesült Királyság társadalmaira, mint a több helyen összehasonlításként hozott Globális Dél országainak társadalmaira –, hogy adótnak vesszük és meg sem kérdőjelezzük őket, ez a megszokás (egyéb tényezők mellett) pedig a női tapasztalatokról, szokásokról és fizikai adottságokról gyűjtött adatok teljes vagy részleges hiányához és így a férfiak és nők közötti adatszakadékhoz vezet, amelyek ellehetetlenítik a világ hatékonyabb szervezését. Nem kérdőjelezzük meg, bár napi szinten kényelmetlenséget okoz, hogy miért nem fér el a kezünkben egy okostelefon, vagy pedig, hogy miért van mindig legalább 4–5 fokkal hidegebb egy légkondicionált irodában, mint ami nőként megfelelő lenne számunkra.

A szerző számos alkalommal felteszi azonban azt a kérdést is, hogy mi történik akkor, ha a döntéshozók mégis megpróbálják felmérni, hogy milyen hatással lehetne a társadalmakra, ha megpróbálnák integrálni a női szempontot is. Rögtön a kötet második fejezetében egy svéd kisváros, Karlskoga példáját hozza, ahol 2011-ben azokat az utakat kezdték el megtisztítani a hótól, amelyeket a legtöbb esetben nők használnak arra, hogy a fizetetlen (gondoskodó) munkájukat végezzék (gyerekek iskolába vagy idős családtagok orvoshoz kísérése, bevásárlás és egyéb ügyek intézése) – megfigyelték ugyanis, hogy a nők az útjaik jelentős részét gyalog teszik meg, vagy pedig a tömegközlekedést használják. A döntés kevesebb balesetet és általában hatékonyabb életszervezést jelentett a város női lakói számára.

A fizetetlen, gondoskodó munka, a „második műszak” kérdése mint a nők – a férfiak által tervezett világban figyelembe nem vett – alaptapasztalata nemcsak logisztikai, de gazdasági kérdésként is felmerül mikro- és makroszinten egyaránt. Perez rávilágít arra, hogy a legtöbb esetben a nők, azért, hogy a gondoskodó munkát is integrálni tudják, kénytelenek részmunkaidőben dolgozni, vagy pedig határozott idejű állásokban, projektalapon dolgozni, a prekárius léthelyzetet kialakító *gig economy* játékszabályai pedig létbizonytalanságot és bizonyos jóléti juttatások (gyermekgondozást segítő ellátás, nyugdíj) rendszeréből való kiesést eredményezhetnek. De ugyanígy hátrányosan érinthetik őket a kétkeresős családokban a férfiak – jellemzően magasabb – keresetéhez igazított családi adókedvezmények is, amelyek alapvetően a férfiaknak nyújtanak kedvezőbb feltételeket.

A gondoskodó munka kényszere és hátrányos következményei, például az öngondoskodás ellehetetlenülése által generált strukturális problémák jól adatszakkadékok közötti összefüggések feltérképezése. Perez a problémát részben a munkavédelmi előírások, a munkaegészségügy és a kapcsolódó kutatások hiánya felől közelíti meg, kiemelve például, hogy míg a férfiak esetében számos felmérés készült például arról, hogy bizonyos vegyi anyagok vagy éppen a por (bányákban, építkezéseken) milyen hatással lehet a szervezetükre, a nők esetében, akik épp ennyire kitéve az ezekből eredő veszélyeknek (például kozmetikai szalonokban), alig rendelkezünk ismeretekkel a vegyi anyagok által okozott kockázatokról. A nők anatómiájának, fiziológiai adottságainak figyelembevétele nélkül, férfiakra szabott kutatások alapján előírt munkavédelmi szabályok mellett pedig már csak a következményekkel (például mérgezések, a rák kialakulásának kockázata) szembesülhetünk a megelőzés helyett.

A kötet azonban a munkavédelmi kérdéseken túl is kitér az adatszakkadékok által generált problémákra az egészségügyben, amelyek jóval túlmutatnak olyan, az első néhány fejezetben bemutatott kellemetlenségeken, mint hogy fáznak-e a nők a légkondicionált irodákban. Perez számos szempontból járja körül a kérdéseket, egészen a *Big Pharma* által ignorált adatoktól, amelyek eredményeképp a nők a legtöbb esetben kimaradnak a gyógyszerkísérletek első, nagymintás szakaszából a technológiai kérdésekig, és rámutat arra, hogy az orvoslásban használt eszközök többsége, még a speciálisan női betegségekre és/vagy állapotokra tervezettek esetén sem veszik figyelembe a nők a férfiakétól eltérő adottságait, ezzel veszélyeztetve a kezelés hatékonyságát vagy biztonságosságát. Az egészségügy ipari-technológiai kérdései mellett azonban az orvosi rendelők és vizsgálószobák tereit is beemeli a diskurzusba az ideálisan bizalmi kapcsolatként elképzelt orvos-beteg viszonyon keresztül, amelybe (és így a kezelés folyamatába is) gyakran szűrődnek be olyan sztereotípiák, amelyek az ismeret- és adathiányra vezethetők vissza – és amelyek történeti szempontból is jelentős, napjainkban is tovább élő diskurzusoknak tekinthetők (például a nők gyenge idegrendszere, a hormonháztartás labilitása, a tettetésre vagy képzelt betegségekre való hajlama). Ez számos esetben téves diagnózishoz, félrekezeléshez vagy a kezelés elmaradásához vezet, amely életveszélyes lehet.²

A testi integritás veszélyeztetése és az adatszakkadékokra visszavezethető tervezési hiányosságok miatti halál kockázata a kötet utolsó részében – kissé eltávolodva a nyugati perspektívától – kifejezetten megrázó módon jelenik meg. Perez a menekülttáborok kapcsán, részben fejlett nyugati demokráciák, például Németország vagy Svédország gyakorlatain keresztül mutatja be annak következményeit, ha nincsen megfelelő infrastruktúra – így például, ha a férfiak és nők nincsenek elszeparálva, ha nincsenek külön mellékhelyiségek, vagy ha az ezekhez vezető út nincsen kellőképpen megvilágítva. A rosszul tervezett, a nők számára veszélyt jelentő, félelmet generáló helyzeteket figyelembe nem vevő táborokban mindennapos a szexuális zaklatás és a bántalmazás. Hasonlóképpen megvilágító erejük azok a példák is a Globális Dél országaiából, amelyek bizonyos természeti

² A probléma bővebb kifejtéséhez lásd a következő kötetet: CLEGHORN, 2021.

katasztrófákhoz kötődnek, például árvizekhez vagy tornádókhoz. Ezekben a nők sokkal nagyobb arányban halnak meg mint, a férfiak, mert nem férnek hozzá a kellő információkhoz (például nem nyernek bebocsátást azokba a terekbe, ahol kihirdetik a tornádóveszélyt), vagy pedig veszélyes helyeken kell átvészelnüik a katasztrófákat, mert nem alakítanak ki számukra külön óvóhelyeket, ahol biztonságban lehetnek – védve nem csupán a környezeti veszélytől, hanem a többek között a nemi erőszaktól is.

Perez a probléma megoldási lehetőségeit elsősorban a diskurzus generálásában, az adatok gyűjtésében és publikálásában, a civil akciókban, a női startupok támogatásában és a nők politikai részvételében látja, túlzott optimizmusra azonban kötet utolsó fejezetei sem adnak okot. Az innovatív startupok ötletgazdáinak jellemzően férfiakból álló bizottságok előtt kell bizonyítaniuk, azonban a politikai participáció lehetőségét, amelynek a nyugati demokráciákban a 2010-es évek végéig jelentős lendületet adtak a női kvóták (amelyek a közkeletű vélekedéssel szemben *nem* alkalmatlan nők pozícióba helyezését jelentik), még Európa progresszívebb országaiban is megtörte az a populista-konzervatív hullám, amely egyre jelentősebb teret nyert az évtized végén.

Bár maga a kötet az időnként befogadhatatlan adatmennyiség és a kissé leegyszerűsítő problémafelvetés ellenére is egy alapvető, fontos, revelációértékű olvasmány, amelynek célkeresztjében nem a férfiak hibáztatása áll, hanem sokkal inkább a gondolkodásunk és világlátásunk újrastrukturálásának igényét fogalmazza meg, bizonyos szempontból mégis csalódást okoz. Nagyrészt reflektálatlanul hagyja ugyanis az alulról szerveződő közösségek és civil kezdeményezések lehetőségeit vagy a napjainkban egyre inkább a (feminista) diskurzusok célkeresztjébe kerülő interszekcionális hátrányok kérdését és explicit tárgyalását. Több esetben inkább olyan politikai-gazdasági hatalommal bíró nők élettapasztalatait, társadalmi változásban játszott szerepét emeli ki, mint például Hillary Clinton vagy Sheryl Sandberg, akik maguk is egy olyan rendszer, a kapitalizmus fenntartói, amelyben több, a kötetben tárgyalt probléma gyökerezik. Számos kritikai megjegyzés megjelenik természetesen a fejezetekben az egyes témakörök tárgyalása során, ám egy, a társadalmi-gazdasági kérdésekre és folyamatokra távolabbról tekintő, kontextualizáló, összegző fejezet segíthette volna a kétségtelenül meggyőző adatok értelmezését és értékelését.

Kovács Janka

Felhasznált irodalom és rövidítések

CLEGHORN

2021 CLEGHORN, Elinor: *Unwell Women: Misdiagnosis and Myth in a Man-Made World*. London, Dutton, 2021.

PEREZ

2019 PEREZ, Caroline Criado: *Láthatatlan nők. Így vesszük semmibe a népesség felét az adatokra épülő világban*. Budapest, Gabo, 2019.